

Soós Eszter Petronella SCI-FI ÉS DEMOKRÁCIA

Tóth Csaba egyetemi adjunktus, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetének oktatója. A tudományos-fantasztikus irodalom és filmművészet politikai rendszereiről szóló szemináriuma minden bizonnyal a tanév legnépszerűbb társadalomtudományi kurzusa: a megengedett létszám pillanatok alatt betelt. De mit tanulhatunk egy-egy sci-fiből, az olyan klasszikusokon kívül, hogy „így száll hát sírba a szabadság, tapsvihar közepette”? Mi értelme fél évet a Star Trek és más klasszikus művek elemzésével tölteni? Ennek jártunk utána.

Igaz, hogy „Harry Pottert kell a tízéves gyerekekkel olvasatni, mert akkor biztos megszereti az olvasást”?

Igen. A popkultúra ismert és népszerű termékeivel távolinak tűnő dolgokat is be lehet mutatni. Persze a Harry Potter könnyebb alapanyag az általános iskolában, mint egy sci-fi, és az olvasás is fontosabb, mint a politika.

Kiknek mutatja be az órád a „távolinak tűnő dolgokat”?

A kurzust az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán hirdettük meg. Bárki felveheti, de főleg politológusok szerepelnek a névsorban. *Science fiction*-portálokon is tárgyalják, tehát nemcsak a politológusokat célozom. Sőt, róluuk feltételezem, hogy a politika jobban érdekli őket, mint más értelmiségiakat, így talán nekik van a legkevésbé szükségük erre a csomagolásra.

Mégis, milyen többletet ad az órád a politikával kelő és fekvő politológusoknak?

Nekik mást ad. Például gondolatkísérlet lehet, hogy logikusan nem elképzelhető rendszerekben miként működne a politika. Mivel ezek a művek nem direkt politikáról szólnak, sokat megtudhatunk az előfeltevéseinkről, hogy miként látjuk mi, szerzők és befogadók a saját politikai világunkat. Feltehetjük a kérdést, vannak-e galaxistól, rendszertől független, örök politikai törvényszerűségek. Másrészt ez egy elképzelt tudományos kísérlet is. A politikatudományban állandó probléma, hogy az események csak egyszer történnek meg, nem tudunk minden változót kontrollálni, nem tudunk minden hipotetikus forgatókönyvet végigfuttatni. Erre a problémára részleges válasz a sci-fi elemzése – persze minden korlátjával együtt.

Milyen korlátokra kell gondolni?

Elsősorban módszertani jellegűekre. Például a *Csillagok háborúja* nem törekszik politikai koherenciára. Egy hatszor másfél órás mozifilmben nyolc és fél percnyi részből megpróbálhatunk ugyan következtetéseket levonni, de ez az alaposág nem vetekedhet egy ténylegesen létező politikai rendszer elemzésével.

Mire fut ki a félév? Van konklúziója?

Igen. Mindig vonunk le következtetéseket. A *Csillagok háborújában* például demokrácia és diktatúra kapcsolatát vizsgáljuk. Persze óvatosnak kell lennünk, hiszen kérdéses, mit mennyire látunk bele egy műbe és valójában mi mennyire van benne. Az biztos, hogy az általam ismert világokban nem találtak még fel olyat, hogy nincs politika. A sci-fi szerzők nagy képzelőerővel rendelkeznek, de nem tudnak politika nélküli világot kitalálni. Nem érdemes tehát posztpolitikai időszakban gondolkodnunk, mert biztos nem jön el. Mindig lesz érdek, hatalom, közügy. Az is tény, hogy sokkal több embernek van politikai szerepe, mint gondolnánk. Attól, hogy valakit szenátornak vagy hercegnőnek nevezünk, még politikus. Megtanulhatjuk a sci-fiből azt is, hogy a politikát jól és rosszul is lehet használni.

Azt mondom, az olvasó előfeltevéseiről is sokat elárul az elemzés. Csak az alapanyagról beszélünk, vagy a *fanfiction*ök világáról is, az egy-egy univerzumot belakó rajongói munkákról?

Még a klasszikusokat is nehéz áttekinteni. A törzsanyag hatalmas. Ha valaki specializálódni akar, sok *fanfiction*t kell olvasnia, de én nem ezt az utat választottam, hanem viszonylag széles merítésemből próbálok releváns következtetéseket levonni – egyszerre több univerzum kapcsán.

Sok sci-fi olyan, mint a mese. Jó és rossz látványosan elválasztható, sztereotipizálható benne. Kikapcsolhatók az elemzésből a mitikus, mesés elemek, a jó és rossz kérdése, vagy ebben az elemzési keretben is van helye a normativitásnak?

Menjünk sorban! Hogy például a *Csillagok háborúja* mesefilm-e, arról vitáznak. A legtöbb sci-fivel foglalkozó szereplő sci-finek tartja, és én sem akarom ezt nagyon szigorúan venni. Hogy jó és rossz megállapítható egyértelműen benne? Igen. Viszont a mesében is lehet érdekes, hogyan működik a jó vagy a rossz a politikai rendszer. A legegyszerűbb példa a náci Németország: talán a legközelebb állt ahhoz, amit „gonosz” politikai rendszernek gondolunk, mégis érdemes érteni, hogyan működött. Persze nem mindig világos a kérdés. Darth Vader esetében például mit mondunk: jó vagy rossz karakter? (Hiszen a végén jó útra tér.) Vajon tényleg egyértelműen megítélhető, ki a jó és ki a rossz? Hogy mást ne mondjak, létezik *Csillagok háborúja*-revizionizmus. Képviselői azt mondják, a Birodalomban egyszerű állampolgárként jobb az életem, mint a polgárháború, a vezető nélküli zűrzavar időszakában. Ami tehát egy hőst belülről motivál, nem biztos, hogy az általa létrehozott rendszert is normatívan minősíti.

Tehát a normativitás ugyanúgy merül fel a sci-fi világában, mint a valódi politikai rendszereknél?

Pontosan ugyanúgy. Igyekszem azonban háttérbe szorítani ezt a szempontot, és arról beszélni, hogy milyen korlátai vannak. A *Csillagok háborúja* például látványosan demonstrálja, hogy a legtöbb ilyen sci-fi az arab tavasz állapotában ér véget: az állampolgárok nagy lázadása révén megszűnik a diktatúra, nyernek a lázadók, mindenki boldog. A való világban azonban nem biztos, hogy jobb lesz a jövő, mint a múlt. Lehet, hogy jobb lesz, lehet, hogy rosszabb, lehet, hogy ugyanolyan. Palpatine halála a boldog pillanat, amikor Mubarakot eltávolítják Egyiptomban. De nem tudjuk, mit látnánk tíz évvel ezután. Nos, ilyen kérdéseket tudunk feszegetni, és bizony jobban megérti a hallgató a problémát, ha Palpatine-ről, és nem Mubarakról beszélek.

Milyen gyakran találhatunk a kortárs politikára reakciót a sci-fiben? Mi a kortárs politikai kontextus

szerepe ezekben a művekben?

A sci-fi és politika viszonyának egyik lehetséges vizsgálati módja: megkérdezni, hogy mint irodalmi alkotás mit mond el korunkról. Másik módszerrel megnézhetjük, mi a kortárs politikai kontextus szerepe. Mindkettő izgalmas, de nem sci-fi-specifikus elemzési módszer. Én egy harmadik, az úgynevezett *in universe* elemzési módszert használom. Nem foglalkozom a kontextussal, komplex egésznek tekintem a művet. Vagyis nem az érdekel, hogy mit gondolt a szerző a saját koráról, hanem azt vizsgálom, hogy működik a politika a művön, a galaxison belül. A *Gyűrűk uráiban* például tudjuk, a Megye Anglia, Mordor pedig a náci Németország szimbóluma, de a mű politikai logikáját szerintem célszerűbb e tudás nélkül elemezni. A kortárs utalás számomra kevésbé izgalmas, mert nem politika- és irodalomkritikával foglalkozom, hanem a képzelet által alkotott univerzumokban keresek politikai jellegzetességeket.

Tényleg beszélhetünk sci-fi irodalomról?

Sok klasszikus szerző elsődleges célja a szórakoztatás volt, akár csak a sci-fi irodalomé. Shakespeare is szórakoztatni akart, éppúgy, mint a sci-fi. Ma mégis úgy elemezzük drámái politikai rendszerét, mintha annak bemutatása lett volna a cél.

A popkulturális elemzéseknek nagy a divatja a magyar politikatudósok között. Hogy helyezük el ezt a tendenciát nemzetközileg?

Világtendencia, hogy különböző kitalált rendszerek, politikai, társadalmi, gazdasági aspektusai egyre fontosabbá válnak. Gondolj a *Walking Deadre* vagy a *Trónok harcára*! Utóbbi korunk nagy epikus története, a korábbi nagy eposzhoz, a *Gyűrűk urához* képest több benne a politika, az intrika, és sokkal több a realizmus. A realizmus terjedése egyre fontosabb a popkulturális alkotásokban is. Az akadémiai szférán belül egyébként a populáris kultúrának mindig is volt irodalma – csak soha nem volt *mainstream*. A saját munkámat nem is tekintem akadémiai vállalkozásnak. Szkeptikus vagyok a sci-fiben toposzokat látó, vagy az elnyomás, feminizmus megjelenési formáit kereső irodalmakkal kapcsolatban. Popkulturális alkotásokról beszélünk, azt kell nézni, mit tanulhatunk belőlük.

Mennyire vitatható, amit tanulhatunk belőlük?

Amennyire a valódi politikai rendszereink. Ráadásul a sci-fi esetében sokszor nincs is elég információ az elemzéshez. A *Csillagok háborúja* tipikus példa. Találgatunk, hogy bizonyos utalások véletlenek vagy szándékosak-e. Az értelmezés is problémás. Miként értelmezzünk egy-egy üzenetet? Pontosan úgy van ez, mint a magyar politikai rendszer esetében. Annak leírását is több módon lehet értelmezni, még akkor is, ha ugyanazt a rendszert írjuk le.

Elmond valamit a magyar tudományos közösségről, hogy csinálsz egy ilyen órát, és rögtön Index-interjú lesz belőle?

Szerintem nem. Ez izgalmas megközelítés, így hírértéke van. A különböző internetes újságok szerzőit láthatóan érdekli a téma, de abban nem vagyok biztos, hogy az olvasókat is. Mindenesetre a *geek* ma izgalmas. Tíz éve nem lett volna így. Ma nem az olajbárók, hanem a Zuckerbergék és a *startup*ok a milliomosok. Most ez a menő. Hollywoodot képregényfilmek dominálják, nem háborús filmek. Tehát a kurzusom iránti érdeklődésben ott a korszellem.

Volt értelmiségi fanyalgás emiatt?

Még nem találkoztam vele. Talán még nem csinálom elég régen. Már nagyon várom!

Ha jól értem, módszertani megközelítésről beszélünk, arról, hogy bonyolult és absztrakt fogalmakat a popkultúrán keresztül értessünk meg a fiatalokkal. Átvehetőnek látod ezt a gondolkodásmódot például a közoktatásban a túlabsztrahált és túlterhelt tanterv lazítására?

Komplex dolgokat a popkultúrán keresztül megértetni: mindenütt jelen van ez a törekvés, bárhol lehet alkalmazni. Az már messzire vezető téma, hogy általában a magyar oktatási rendszer mire és hogyan reagál.

Ha a szélesebb körben vett demokratikus nevelésre gondolunk, akkor melyek a felhasználható popkulturális témák?

A világirodalom, a populáris kultúra tele van jól használható művekkel. A *Harry Potter*-olvasók például bizonyítottan toleránsabbakká és demokratikusabbá válnak. Miközben a sci-fik nem szeretik a demokráciát, azt közvetítik, hogy a nem demokratikus rendszerek elbuknak. A *Csillagok háborúja* is jó példa erre.

Ez mit jelent pontosan?

Senki nem akadályozza meg Palpatine-t a hatalomátvételben, mert mindenki a bölcs, hozzáértő *jedi*-tanácstól (egy vérségi alapú, antidemokratikus testülettől) várja a gonosz politikai szereplő kontrollját. Tudjuk: ambíciót csak ambíció tud kontrollálni, politikai akaratot csak politikai akarat tud megszelídíteni. A *Dűne* is jól illusztrálja ezt a tételt. Egy jó szándékú szereplő az egész univerzumot elfoglalja, és ott marad egyedül. A gyermekei már zsarnokká válnak, mert nincs semmiféle kontroll felettük és politikai ellenfél velük szemben. Ez a messianisztikus zsarnokság állapota. A sci-fi-irodalom tehát a demokrácia implicit igazolása.